

انقلاب اسلامی ایران و گفتمان سیاسی شیعه در حوزه جغرافیایی عربستان

مریم رحمانی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۰۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۲۵

چکیده:

انقلاب اسلامی ایران که پدیده‌ای نادر محسوب می‌شود، موضوع تحقیقات و پژوهش‌های بی‌شماری بوده و یکی از اشکال مهم این تحقیقات که با توجه به تحولات اخیر جهان و منطقه، از اهمیت بیشتری برخوردار است، بررسی بازتاب‌های این انقلاب می‌باشد که پیرامون آن کارهایی نیز در سطح بین‌المللی و منطقه‌ای انجام شده، در این مقاله هم بر آنیم تا برای یافتن ظرفیت‌ها و ابعاد جدید و ناگفته‌ی گفتمان انقلاب اسلامی ایران در مناطق مختلف، به مدد تئوری پخش، با روش تبیینی-تحلیلی نحوه تأثیرگذاری انقلاب اسلامی ایران، بر کشور عربستان- یکی از کشورهای مهم و نفت‌خیز منطقه که خاستگاه دین اسلام و محل انجام فریضه حج و نیز شاه‌کلید کشورهای عرب منطقه می‌باشد را بررسی کنیم. بی‌شک یافتن این ابعاد گامیست در جهت حل مشکلات جهان اسلام و شیعیان، که می‌تواند پاسخگوی بسیاری از مسائل امروز دنیای اسلام و منطقه نیز باشد. فرضیه‌ای که در این نوشتار درصدد پردازش آن هستیم این است که؛ پیروزی انقلاب اسلامی ایران، ابتدا، توسط دو نوع پخش: جابجایی و سلسله مراتبی بر مناطق شیعه‌نشین عربستان تأثیر داشته و موجب انسجام، پویایی، فعال و انقلابی شدن گفتمان سیاسی شیعه، در آن مناطق و شکل‌گیری گفتمان مقاومت شده، سپس از آنجا به‌وسیله پخش سرایتی یا واگردار بر سایر مناطق عربستان تأثیر داشته و خرده گفتمان‌های اعتراضی را پدید آورده که نتیجه آن بیداری مردم عربستان می‌باشد.

واژگان اصلی: گفتمان انقلاب اسلامی ایران، پخش، عربستان.

۱. دانش‌آموخته دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) raheno.mr@gmail.com

مقدمه

انقلاب به‌عنوان پدیده‌ای معطوف به قدرت، بنا به سرشت خود آثار و عواقبی را در سطوح مختلف کشوری، منطقه‌ای و جهانی به‌جای می‌گذارد. انقلاب اسلامی ایران نیز به‌عنوان پدیده‌ای نادر، منجر به تحولاتی عمیق گردیده و بدین سبب از ابعاد و جهات مختلف و متنوع بارها مورد تحلیل و تفاسیر متعدد قرار گرفته است. بررسی بازتاب‌ها و دستاوردهای انقلاب اسلامی در سطح بین‌الملل اسلامی و همچنین در مقیاس بین‌المللی و جهانی را باید از مهم‌ترین مسائل انقلاب اسلامی و اساسی‌ترین موضوع از دیدگاه رهبری انقلاب تلقی کرد (خواجه سروی و نوری، ۱۳۹۱: ۳۰). طرح مسئله صدور انقلاب از روزهای اولیه پیروزی آن توسط حضرت امام (ره)، نشانگر این حقیقت بود که انقلاب اسلامی در ذات خود بیانگر، تحولی ایدئولوژیکی در رابطه با مسلمانان و مستضعفان جهان است (عمید زنجانی، ۱۳۷۶: ۳۵۱).

با وقوع این انقلاب، یک‌بار دیگر اذهان متوجه حضور جدی و مؤثر عنصر دین و باورهای مذهبی شد که مدت‌ها بود، نظریه‌های اجتماعی مرگ و زوال آن را نوید داده بودند (حاضری، ۱۳۸۰: ۲۱). این نگرش نه‌فقط آغاز دوران جدیدی در تاریخ ایران محسوب می‌شود، بلکه زمینه‌ساز تحولات گسترده‌ای در میان مسلمانان جهان نیز بوده است. درواقع، گفتار انقلابی امام و دیگر انقلابیون، به عاشورا و آیین‌های سالیانه مربوط به آن، ماهیتی کاملاً سیاسی و انقلابی بخشید و در جریان انقلاب اسلامی نقش‌آفرینی کرد. تأثیر این قرائت انقلابی از عاشورا تا آنجا بود که می‌توان گفت، در صورت فقدان آن، انقلاب اسلامی به وقوع نمی‌پیوست یا حداقل با این سرعت به پیروزی نمی‌رسید (انقلابی متمایز، ۱۳۸۵: ۱۲۱).

یکی از جنبه‌های بسیار مهمی که در نهضت عاشورا نمایان بود، شهادت‌طلبی در راه ایمان و عقیده است. حضرت امام این عنصر را به‌عنوان یک عنصر مهم در قالب برداشت کلی خود از نهضت عاشورا قرار دادند. بدین ترتیب، بر اساس قیام عاشورا مبارزه با حکومت جور و ظلم و استبداد واجب است، انسان باید در این راه، برای شهادت و جانبازی آماده باشد. چنان‌که سیدالشهدا نیز این راه را در پیش گرفتند (همان: ۱۲۵).

با پیروزی انقلاب و استقرار نظام جمهوری اسلامی در ایران، نهضت عاشورا که تا آن زمان فقط یک مکتب بود، با طی مراحل‌ی که برشمردیم، به یک گفتمان تبدیل شد و گفتمان‌هایی از این جنس که با اصول و ارزش‌ها و عقاید دینی جامعه سازگاری دارند، خاصیت تأثیرگذاری داشته و تمایل به پخش شدن دارند.

این تأثیرگذاری به همان اندازه که به تلاش‌های خود ایران وابسته است، به وضعیت کشور و منطقه موردنظر نیز بستگی دارد (اسپوزیتو، ۱۳۸۶: ۳۳۰). بر این اساس محیط پذیرای این گفتمان‌ها، مناطقی است که آن اصول و ارزش‌ها در آن وجود دارند. در نتیجه مناطقی که دارای ترکیب جمعیتی شیعه هستند، بهترین و مناسب‌ترین محیط برای پخش این گفتمان می‌باشند. در این مقاله، ما در میان کشورهای دارای ترکیب جمعیتی شیعه، عربستان - یکی از کشورهای مهم و نفت‌خیز و رقیب سیاسی ایران در منطقه که خاستگاه دین اسلام و محل انجام فریضه حج و نیز شاه‌کلید کشورهای عرب منطقه (اخوان کاظمی، ۱۳۷۹: ۱۱۶)، می‌باشد- را مورد مطالعه قرار می‌دهیم. از آنجاکه انجام هر نوع بررسی و تحلیل در قالب و چارچوب یک تئوری، فایده مندی درازمدت آن را به دنبال خواهد داشت، لذا در این نوشتار نیز از تئوری پخش مدد می‌گیریم. پیش از این توانمندی نظریه پخش در رابطه با عربستان، از باب تطبیق نظریه بر مورد، مورد آزمون قرار گرفته، اما در نوشتار پیش رو به چگونگی این تأثیر پرداخته و در مقام پاسخگویی به این سؤال هستیم که: **پروزی انقلاب اسلامی ایران به چه شیوه‌هایی در کشور عربستان پخش شده و نتیجه این پخش چه بوده است؟**

نتایج حاصل از بررسی و تحلیل بیانگر آن است که؛ پروزی انقلاب اسلامی ایران ابتدا، توسط دو نوع پخش: جابجایی و سلسله مراتبی بر احزاب و اندیشمندان شیعه در مناطق شیعه‌نشین عربستان تأثیر داشته و موجب انسجام، پویایی، فعال و انقلابی شدن گفتمان سیاسی شیعه، در آن مناطق شده، سپس از آنجا به وسیله پخش سرایتی یا واگردار بر سایر مناطق عربستان تأثیر داشته و خرده گفتمان‌های اعتراضی را پدید آورده که نتیجه آن شکل‌گیری گفتمان مقاومت در مناطق شیعه‌نشین این کشور و بیداری مردم سایر مناطق عربستان می‌باشد.

مفاهیم نظری

اساس کار ما در این مقاله بر پایه تئوری پخش قرار گرفته که در سال ۱۹۵۳ از سوی هاگر استرند، جغرافیدان سوئدی، ابداع و عرضه شد. وی با ارائه تئوری پخش به یک نوع آینده‌نگری در پخش نوآوری‌ها و پدیده‌ها در جهان جغرافیائی می‌پردازد، امری که اساس جغرافیای کاربردی را تشکیل می‌دهد. چنین می‌نماید که انسان همواره مشتاق و ادامه‌دهنده نوآوری‌ها و دریافت‌کننده پدیده‌های تازه است و در همین راستا، مفهوم، **پخش فضایی** معنا می‌یابد. نظریه پخش در فضای

جغرافیایی عبارت است از: گسترش یک پدیده از یک کانون یا کانون‌های محدود در میان مردمی که آماده پذیرش آن پدیده می‌باشند. این گسترش در طول زمان صورت می‌گیرد (شکوئی، ۱۳۸۸: ۳۰۱). کاربرد تئوری پخش در مورد موضوعات و مسائل مختلف، غیر از پخش و گسترش پدیده‌ها، می‌تواند رویکردی برای جلوگیری و ممانعت از انتشار و گسترش رویدادها ارائه دهد (حسینی و برزگر، ۱۳۹۲: ۱۷۴).

هاگر استرند چند نوع پخش را تشخیص داده است:

- ۱- **پخش جابجایی:** که لازمه آن انتقال فیزیکی فرد یا گروه حامل یک اندیشه است.
- ۲- **پخش سلسله مراتبی:** که در آن، پدیده‌ها و ایده‌ها از یک فرد مهم به فرد دیگر گسترش می‌یابد.
- ۳- **پخش سرایتی یا واگیردار:** در این نوع پخش، گسترش عمومی ایده‌ها بدون در نظر گرفتن سلسله مراتب صورت می‌گیرد. این فرآیند به شدت تحت تأثیر فاصله قرار دارد (برزگر، ۱۳۸۲: ۴۴ و ۴۵).

عوامل نظریه پخش: هاگر استرند، شش عامل را در این نظریه عمده می‌کند که عبارت‌اند از؛ حوزه یا محیط جغرافیایی، زمان، موضوع پخش، مبدأ پخش، مقصد پخش، مسیر حرکت پدیده‌ها و مجاری انتقال نوآوری از مبدأ به مقصد (همان، صص ۴۶ و ۴۷).

موضوع پخش (گفتمان انقلاب اسلامی ایران):

پروزی انقلاب اسلامی، نه فقط آغاز دوران جدیدی در تاریخ ایران محسوب می‌شود، بلکه زمینه‌ساز تحولات گسترده‌ای در میان مسلمانان جهان نیز بوده است. مبارزه برای ایجاد اتحاد واقعی و پیوند عقیدتی میان ملل اسلامی یک رسالت جهانی است که انقلاب اسلامی ایران به دوش کشیدن آن را از اهداف و آرمان‌های خود قرار داده است (Bernard&Khalilzad, 1984: 147). به اذعان بیشتر محققان بنا بر دلایل متعدد تاریخی و فرهنگی، رشد و گسترش مباحث و مطالعات سیاسی در میان مسلمانان و به‌ویژه شیعیان تا دوران معاصر دچار محدودیت بود، اما با استقرار نظام جمهوری اسلامی و تغییر شرایط سیاسی، فرهنگی و اجتماعی، برای اولین بار زمینه مناسب برای بررسی و طرح مباحث مختلف سیاسی از دیدگاه اسلام فراهم گردید. در این میان، ورود خواه و ناخواه فقه و اندیشه سیاسی شیعه به عرصه عملی سیاست و حکومت در دنیای مدرن، مسائل جدید و متعددی ایجاد کرد که تا پیش‌ازین برای هیچ‌یک از علما و دانشمندان

شیعه موضوعیت نداشت. این شرایط درمجموع زمینه شکوفایی در حوزه اندیشه سیاسی شیعه را فراهم کرده است (کمالی اردکانی، ۱۳۸۶: ۱۲۹-۱۳۰).

وقوع این انقلاب که بر مبنای آموزه‌ها و آرمان‌های شیعی صورت گرفت، همچون نیروی محرکی در جهت گسترش حوزه نفوذ شیعیان در جهان عمل می‌کند. تشیع به‌مثابه ایدئولوژی انقلاب اسلامی ایران، طرح‌هایی خود را از سلطه حاکم و نیز هژمونی غرب، در بازگشت به اسلام و گذشته اسلامی ارائه کرد و با توجه به انطباق آن با نیازهای مادی و معنوی جامعه و مقبولیت و مشروعیت، توانست در همه اقشار اجتماعی اثر بگذارد و از قوام، دوام، کارایی و تحرک بیشتر برخوردار گردد (خواجه سروی و نوری، ۱۳۹۱: ۱۲۳). بر همین اساس و به دلیل نقش انکارناپذیر تشیع در پیروزی انقلاب اسلامی ایران، جایگاه این مذهب در جهان اسلام از حاشیه و پیرامون به مرکز انتقال یافت و از اهمیت و اولویت بسیاری برخوردار گشت. مذهب تشیع که تا آن زمان فاقد جایگاه مطلوبی در میان سایر مکاتب اسلامی بود، مورد توجه قرار گرفت (همان: ۱۲۳). در این زمینه، امیر بایر و گودوین به نقل از خانم کدی تأکید می‌کنند که انقلاب اسلامی نشان می‌دهد که تنها عوامل ساختاری شکل‌دهنده انقلاب نیستند، بلکه در انقلاب اسلامی تبدیل مذهب شیعه به نیروی انقلابی در وقوع آن نقش محوری داشته است (Emirbayer & Goodwin, 1996: 362).

با پیروزی انقلاب و استقرار نظام جمهوری اسلامی در ایران، ما شاهد تثبیت دال‌های گفتمانی نهضت عاشورایی هستیم. این دال‌های گفتمانی که از دل آن نهضت بیرون آمد، عدالت، ظلم‌ستیزی (استکبارستیزی)، معنویت، استقلال، ولایت فقیه، شهادت‌طلبی و... است (خواجه سروی و رحمنی، ۱۳۹۱: ۳۵) که موجب شد، تفکر سیاسی شیعه از حالت سکون خارج شده و گفتمان سکوت، به یک گفتمان پویا و فعال تبدیل شود و کشورهای هم‌جوار و منطقه خاورمیانه و جهان اسلام به‌طور خاص و جهان به‌طور عام، تحت تأثیر عظمت این رخداد و پیام‌های جهانی و منطقه‌ای آن قرار گرفت. ابداعات سیاسی و فرهنگی ایران همچون هر نوآوری دیگری به‌شدت برای مسلمانان جذاب و شگفت‌انگیز بود؛ بنابراین، انقلاب اسلامی، کانون پخش و تراوش در منطقه شد (برزگر، ۱۳۸۲: ۵۶). به‌طور کلی، این گفتمان که گفتمان نو و مرکب از خرده گفتمان‌های جهان‌شمول و پیام‌های دارای مخاطب عام و فراگیر است از طریق تأثیرگذاری سلسله مراتبی و جابجایی، جامعه مخاطب خود را به شکل اولوی‌تی متاثر کرده و ویژگی‌های خود را به آن انتقال می‌دهد. درواقع با این پیروزی، نهضت عاشورا که تا آن زمان فقط یک مکتب بود، با طی مراحل

که برشمردیم، به یک گفتمان تبدیل شد و این گفتمان ریشه در اصول و عقاید شیعی دارد. گفتمان‌هایی از این جنس که با اصول و ارزش‌ها و عقاید دینی جامعه سازگاری دارند، خاصیت تحرک داشته و تمایل به پخش شدن دارند. محیط پذیرای این گفتمان‌ها، مناطقی است که آن اصول و ارزش‌ها در آن وجود دارند. در نتیجه همان‌طور که پیشتر ذکر شد، کشورهایی که دارای ترکیب جمعیتی شیعه هستند، بهترین و مناسب‌ترین محیط برای پخش این گفتمان می‌باشند (خواجه سروی و رحمنی، ۱۳۹۱: ۳۶) و در این میان ما کشور عربستان را به دلیل موقعیت سیاسی و ژئوپلیتیک ویژه‌اش مورد بررسی قرار می‌دهیم و در این کار، از جزئیات واقعیات تاریخی استفاده می‌کنیم تا نظریه‌مان را شرح دهیم (لینکلتر، ۱۳۸۵: ۷۳).

مقصد پخش محیط جغرافیایی کشور عربستان

کشور عربستان، یکی از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین کشورهای واقع در شبه‌جزیره عربستان می‌باشد. شبه‌جزیره عربستان در منتهالیه جنوب غربی قاره کهن آسیا با حدود سه میلیون و دویست کیلومتر مربع مساحت بزرگ‌ترین شبه‌جزیره جهان در محل تلاقی سه قاره آسیا، آفریقا و اروپا قرار دارد. از طرف شرق به خلیج فارس و دریای عمان، از جنوب به اقیانوس هند و خلیج عدن از غرب، به دریای سرخ و از شمال به دره فرات و سرزمین‌های سوریه و اردن منتهی می‌شود، آب‌وهوای جزیره‌العرب گرم و خشک است و هیچ رود دائمی در سراسر آن یافت نمی‌شود. هم‌اکنون شامل کشورهای عربستان سعودی با مساحتی حدود چهارپنجم شبه‌جزیره و همچنین؛ کویت، قطر، امارات متحده عربی، عمان، بحرین و یمن می‌باشد (محمدی، ۲۰۱۰: ۲ و ۳). همان‌طور که ذکر شد، عربستان بزرگ‌ترین کشور در این شبه‌جزیره بوده و بارزترین نمای جغرافیایی آن بیابان است. گرچه اغلب زمین‌های عربستان سعودی برهوت و خشک است، این سرزمین خط ساحلی طولی در کنار دریای سرخ و خلیج فارس دارد. به جز چند واحه پراکنده در اطراف کشور، قسمت اعظم مناطق داخلی عربستان، همچنان برهوت است و سکونت دائمی در آن ممکن نیست. فرهنگی که از این جغرافیا نشأت گرفته، رژیم مطلقه پادشاهی است که بر شهروندان کاملاً سلطه دارد و همه جلوه‌های فرهنگی و سیاسی را در عربستان سعودی محدود و هدایت می‌کند (گودون، ۱۳۸۳: ۹۱). عربستان به دلیل وسعت سرزمینی، منابع عظیم نفتی، موقعیت ژئوپلیتیک و شهرهای مکه و مدینه و ادعای آن کشور در خصوص رهبری جهان عرب، جهان

اسلام و پیوندهای استراتژیک با غرب و به‌ویژه آمریکا به‌صورت طبیعی به‌عنوان کشوری تأثیرگذار در تحولات منطقه‌ای محسوب شده و از منظر منافع و سیاست منطقه‌ای بااهمیت می‌باشد. اهمیت عربستان عمدتاً ناشی از توان مالی و اهمیت مذهبی آن است (کرمی، ۱۳۹۱: ۱۲۸).

- رژیم سیاسی عربستان

رژیم سیاسی عربستان که به گفته بهجت کورانی متخصص جهان عرب در چارچوب نظام‌های استبدادی قبیله‌ای-سلسله‌ای طبقه‌بندی می‌شود، همواره خالی از مقوله مشارکت شهروندان در قدرت سیاسی بوده است. عنصر کلیدی در فرمول سیاسی این دولت عبارت از مشروعیت خاندان حاکم که مبتنی بر میراث فرهنگی و سنت تاریخی است. این مشروعیت مبتنی بر اقتدار با دسترسی به ثروت نفت تقویت شده و در نتیجه دولت توانسته است از این طریق از تقاضاهای اجتماعی برای انجام تغییرات سیاسی ساختاری چشم‌پوشی کند (محمدی، ۱۳۸۵: ۱۶۶). از بعد اقتصادی، شدیداً وابسته به نفت است. این کشور از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان و صادرکنندگان نفت دنیا است (Lehr wugner, 2008: 18). این کشور به دلیل فقر مشروعیت در صدد نزدیکی هر چه بیشتر به غرب و جلب حمایت دول غربی بالأخص ایالات متحده آمریکا برآمده که همین مسئله خود منجر به ایجاد یک نوع تنش اجتماعی در درون عربستان شده است. مشکلات داخلی عربستان شامل مسائلی از قبیل مطالبات زنان و آزادی‌های اجتماعی، سرکوب اقلیت‌ها بخصوص شیعیان و بحران جانشینی و جنگ قدرت بین شاهزادگان است.

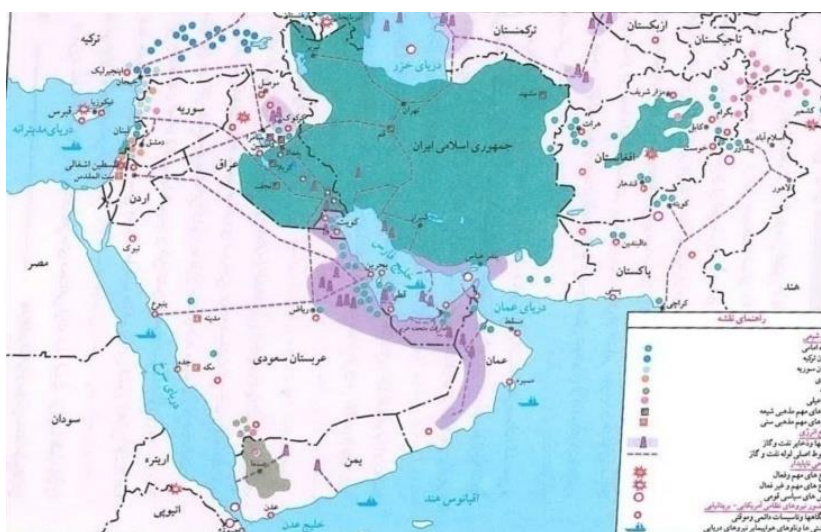
در عربستان مجلس قانون‌گذاری و انتخابات نیز وجود ندارد، بنابراین هیچ‌گونه مشارکت سیاسی از مردم دیده نمی‌شود. در این میان، شیعیان که بیشتر در مناطق شرقی و نفت‌خیز عربستان سکونت دارند، در شرایط بدتر قرار دارند و علیرغم آنکه این منطقه دارای بزرگ‌ترین ذخیره نفت جهان است، لیکن از محروم‌ترین نواحی عربستان به شمار می‌رود. (محمدی، ۱۳۸۵: ۱۶۶).

- مناطق شیعه‌نشین عربستان (محیط پذیرای گفتمان)

شیعیان عربستان سعودی بنا به سه دلیل اساسی از جایگاه مهمی برخوردارند؛ اولاً در منطقه‌ای نفت‌خیز سکونت و اشتغال دارند و میادین نفتی قوار و قطیف در مناطق شیعه‌نشین قرار گرفته‌اند. گفتنی است که میدان قوار بیش از ۶۰ میلیارد بشکه (تقریباً دو برابر ذخایر نفتی آمریکا) ذخیره قطعی نفت دارد و هزینه استخراج نفت از این منطقه کمتر از سه دلار است. ثانیاً مناطق شیعه‌نشین عربستان سعودی در امنیت منطقه‌ای و بین‌المللی نقش مهمی دارد؛ و ثبات

اقتصادی-سیاسی عربستان، خلیج فارس و جهان تا حدود چشمگیری به این منطقه وابسته است. به این دلیل روشن که ۹۵-۹۰ درصد درآمد ارزی عربستان سعودی و ۱۵ درصد نفت مصرفی جهان از این منطقه تأمین می‌شود. علاوه بر این ۶۰-۴۰ درصد نیروهای شاغل در صنعت نفت عربستان، شیعه هستند. ثالثاً، منطقه شیعه‌نشین عربستان سعودی با کشورهایی هم‌جوار است که اکثر جمعیت آن‌ها شیعه‌اند، ۶۵ درصد جمعیت بحرین، ۹۰ درصد جمعیت ایران و ۶۰ درصد جمعیت عراق شیعه هستند. باید به این سه مورد، نگرش ویژه شیعیان، به اصل حکومت را اضافه کرد که قابلیت سیاسی-مذهبی خاصی به آن‌ها بخشیده است (نصری، ۱۳۸۶: ۱۵۱).

فرقه‌گرایی در عربستان سعودی پدیده‌ای شایع است و تبعیض ضد شیعی خود را به شکل‌های گوناگونی نشان می‌دهد. فرقه‌گرایی محصول اتحاد پادشاهی با جنبش وهابی و پیمانی است که شالوده دولت سعودی را به وجود آورده است. بااینکه عملاً بخش اعظم کارهای اجرایی نفت را شیعیان انجام می‌دهند تا جایی که ۴۰٪ کارگران آرامکو شیعه هستند و سرنوشت حکومت سعودی - یعنی تولید ثروت از راه نفت - در دست شیعیان رقم می‌خورد، ولی عدم توزیع عادلانه ثروت در مناطق شرق نسبت به سایر مناطق، مظهری از خشم و غضبی است که وهابی‌ان نسبت به شیعیان اعمال کرده‌اند. در نقشه زیر موقعیت چاه‌های نفت عربستان و قرار گرفتن مکان آن‌ها در مناطق شیعه‌نشین شرق عربستان به‌خوبی نمایان است.

منبع: (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۶: ۵۵)

شیعیان در عربستان همواره مورد تبعیض‌های سیاسی، مذهبی، فرهنگی و اقتصادی قرار گرفته‌اند و به‌عنوان اقلیتی کوچک به‌هیچ‌وجه نمی‌توانند خواستار دستیابی به نفوذ سیاسی زیادی در این کشور باشند. این عوامل زمینه را برای نارضایتی شیعیان از حکومت سعودی فراهم می‌کرد.

تأثیر پیروزی انقلاب اسلامی ایران بر روابط ایران و عربستان

پدیده انقلاب اسلامی ایران به‌عنوان یک انقلاب ایدئولوژیک که جنبه شیعی گری آن نوعی حساسیت را در بین دول منطقه ایجاد کرده، طبیعتاً با عکس‌العمل‌های متفاوتی از سوی حاکمان کشورهای اسلامی و از آن جمله عربستان روبرو شد (آقائی، ۱۳۶۸: ۳۵۶). بسیاری از کشورها وجود ایرانی انقلابی و مستقل در منطقه را برنمی‌تاییدند و به‌شدت از گسترش فرهنگ انقلاب اسلامی نگران بودند (Fox, 2008: 19). این نگرانی در عربستان تا جایی است که در مقطعی روابط دو کشور به‌واسطه آن قطع می‌شود. تاریخ روابط سیاسی دو کشور ایران و عربستان و تأثیر متقابل این دو کشور، به سال ۱۳۰۷ برمی‌گردد. توضیح آنکه آغاز تشکیل حکومت آل سعود با دوران سلطنت رضاخان در ایران همزمان بود. در آن زمان، دو نظام سلطنتی از همان ابتدا روابط حسنه‌ای با یکدیگر برقرار ساختند که تا سال‌ها همچنان به همان صورت باقی ماند. به‌تدریج، بعد از تشکیل اوپک استراتژی‌های نفتی و نوع رژیم حکومتی از وجوه تشابه دو رژیم گردید. ضمن آنکه تفاهم هر دو دولت در سازمان اوپک روابط سیاسی دو کشور را به‌طور چشمگیری گسترش داد و این امر باعث آن گردید که آن دو در مسائل مختلف سیاسی، در عرصه منطقه‌ای و جهانی از نظرات مشابهی برخوردار گردند (اخوان کاظمی، ۱۳۷۳: ۱۱). این روابط در دهه ۱۳۵۰ با دگرگینی سیاسی نیسکون به یکدیگر پیوند بیشتری خورد و بر اساس آن، دولت‌های ایران و عربستان سعودی به‌عنوان دو ستون اصلی برنامه‌های ایالات متحده، وظیفه حراست و پر کردن خلأ قدرت را در منطقه خلیج فارس عهده‌دار شدند. گرچه در سیاست دو پایه نیسکون ضرورتاً بین ایران و عربستان همکاری و هم‌جهتی عمیقی وجود داشت ولی در بطن این همکاری‌ها همچنان نوعی رقابت موجود بود و عربستان از قدرت مسلط بی‌چون‌وچرای ایران در منطقه دائماً در اضطراب بود و این کشور هیچ‌گاه حاضر نبود که سیادت برتر در منطقه به‌طور کامل به ایران اعطا شود و همیشه به دنبال فرصتی بود که این نوع سیادت نصیب خودش گردد (اخوان کاظمی، ۱۳۷۳: ۱۷).

با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، روابط میان دو کشور ماهیتی جدید را به خود دید. با اشاعه گفتمان‌هایی نظیر براندازی حکومت غیردینی و دیکتاتور، ایجاد جمهوری اسلامی، حاکم نمودن ارزش‌ها و مقررات و احکام دین مبین اسلام، برچیدن مظاهر فساد و تباهی، قطع نمودن دست استعمارگران از ذخایر طبیعی کشور، حمایت و امید دادن به سایر مسلمانان و ممالک مظلوم و مستضعف جهان و تلاش در جهت برقراری حکومت جهانی اسلام، نفی سلطه‌پذیری و سلطه‌جویی، اولین عکس‌العمل‌ها از درون حاکمیت دولت‌های اقتدارگرا علیه این گفتمان آغاز شد. پیروزی انقلاب اسلامی ایران با ماهیت اسلامی-شیعی بار دیگر موضوعات مرتبط با شیعیان را در کانون توجهات در سطح منطقه و جهان قرار داد؛ و ایران با توجه به ویژگی‌های جمعیتی (بیش از ۹۰ درصد شیعه)، سیاسی (ماهیت دینی و ایدئولوژیک)، جغرافیایی (موقعیت مرکزی در بین جوامع شیعی) و وزن ژئوپلیتیکی، در جایگاه الگویی و رهبری جوامع شیعی قرار گرفت (جمالی، ۱۳۸۶: ۱۴). علاوه بر این بهره‌مند شدن مذهب تشیع از پشتوانه قدرت سیاسی در ایران و آمادگی قلمروهای شیعی پیرامونی برای تحرک، تقویت و ارتقای سطح سیاسی خود، زمینه‌ها و بسترهای مناسبی را برای پخش گفتمان انقلاب اسلامی ایران در خارج از مرزها فراهم نموده است (احمدی، ۱۳۸۹: ۳۹). آموزه‌های انقلاب اسلامی ایران نه تنها در عرصه جهانی و منطقه‌ای که در کشورهای سلطنتی و مستبدی چون عربستان انعکاس و بازتاب‌هایی داشته است که در ادامه به آن‌ها پرداخته می‌شود.

– وضعیت شیعیان عربستان قبل از پیروزی انقلاب اسلامی ایران

تا پیش از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، مخالفت شیعیان با رژیم سعودی عمدتاً در قالب مشارکت در جنبش‌های چپ‌گرا، نظیر حزب غیرقانونی کمونیستی سعودی، یا دیگر جنبش‌های چپ‌گرای افراطی غیرقانونی، همچون حزب عمل سوسیالیستی عربی در جزیره عربی (حزب العمل الاشتراکی العربی فی الجزیره العربیه) صورت می‌گرفت. در جاهای دیگر خلیج فارس نیز چنین گرایشی مشاهده شده است؛ به گونه‌ای که شیعیان، در جستجوی جنبشی جهان‌شمول و غیر فرقه‌ای که آنان را بپذیرد؛ با جنبش‌های بعثی عراق یا سوریه یا با دیگر جنبش‌های مشابه فعال در خلیج فارس، پیوند برقرار کردند و خود از انسجام لازم به عنوان یک جنبش شیعی برای مقابله با ظلم رژیم سعودی برخوردار نبودند. درواقع، بررسی عملکرد سیاسی مسلمانان در جوامع اسلامی نشان می‌دهد تا پیش از انقلاب اسلامی ایران، گروه‌های مختلف مسلمان غالباً در فعالیت‌های خود، اسلام و باورهای دینی را کنار گذاشته و مبانی حرکت خود را بر اساس مکاتب غربی استوار کرده

بودند. از آنجاکه حرکت بر اساس این مکاتب با باورهای مسلمانان سازگاری نداشت، با شکست همراه شده و یاس و ناامیدی را در این جوامع به همراه می‌آورد. اتخاذ اسلام به‌عنوان ایدئولوژی مبارزه منجر به رنگ باختن سایر ایدئولوژی‌ها نظیر ناسیونالیسم، کمونیسم و لیبرالیسم شد. از سوی دیگر اتکای انقلاب ایران به اسلام و تشیع جایگاه شیعیان جهان را از پیرامون به مرکز ثقل تحولات جهان اسلام منتقل کرد (طاهری، ۱۳۸۸، ۱۰۸). قدرت نرم انقلاب اسلامی ایران، در ایدئولوژی آسمانی آن و تبلیغ حضور معنویت در سیاست نهفته است که در انقلاب ایران توسط امام خمینی (ره) کشف و به دنیا اعلام شد و با شروع این جنبش‌ها در کشورهای اسلامی این قدرت توسط مردم این کشورها فهم و تبدیل به موج بیداری اسلامی شد و ظهور آن را در شعارها و اقدامات عملی انقلابیون در این کشورها می‌توان مشاهده کرد. وقوع این انقلاب، در همان روزهای اول پیروزی، موجب بروز ناآرامی‌هایی در عراق و بحرین و عربستان شد (جمال‌زاده، ۱۳۹۱: ۶۶). این ناآرامی‌ها که عمدتاً در مناطق شیعه‌نشین آن کشورها رخ می‌داد، در مناطق شرقی عربستان - که منطقه شیعه‌نشین آن کشور می‌باشد - رخ داد.

شیعیان عربستان نیز مانند سایر گروه‌های اسلامی که تا آن روز به‌تنهایی عمل نمی‌کردند بلکه بیشتر به‌عنوان بخشی از یک ائتلاف گسترده‌تر اپوزسیون دست به عمل می‌زدند، با برپائی نظام جمهوری اسلامی و نمایان شدن ظرفیت‌های بالای اسلام برای اداره جوامع که توسط امام خمینی (ره) ثابت شد، امید دوباره‌ای یافته و مصمم شدند تا نسبت به استیفای حقوق از دست‌رفته خود اقدام کنند (نجفی و بلندیان، ۱۳۹۲: ۱۹۲).

- وضعیت شیعیان عربستان بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران، شیعیان این منطقه همانند دیگر مناطق، جان دوباره یافته و به مبارزه با ظلم آل سعود پرداختند. گراهام فولر استاد علم ادیان در دانشگاه نیویورک و تحلیل‌گر سیاسی خاورمیانه نیز در مقاله‌ای تحت عنوان "شیعیان عرب، مسلمانان فراموش شده" این مسئله را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است. به گفته وی، منطقه شرق عربستان و استان نفت‌خیز القطیف که اکثریت شیعیان را در دل خود جای داده همواره پیش‌تاز تظاهرات اعتراض‌آمیز بوده و همواره سرکوب شده‌اند (کریمی، ۱۳۹۱: ۱۵۳-۱۲۷). مهم‌ترین نمود این اعتراضات را که الگو گرفته از انقلاب اسلامی ایران بوده، می‌توان در مرکزیت یافتن مبارزه‌ی شیعی نیز دانست؛ حضور بیشتر در مساجد و رونق‌گیری مساجد، استفاده از مسجد به‌عنوان سنگر برای مبارزه‌ی سیاسی، تغییر محتوای سخنرانان مذهبی، تأسیس

سازمان‌های مذهبی و مبارز، اسلام به‌عنوان ایدئولوژی مبارزه، الهام‌گیری از تاکتیک‌های مبارزاتی انقلاب اسلامی، بیان مطالبات اجرای شریعت اسلامی و احترام به شعائر مذهبی، بیداری اسلامی و اعتمادبه‌نفس سیاسی است (برزگر، ۱۳۸۲: ۶۲) که در ادامه شیوه‌های پخش آن بررسی می‌شود.

– پخش سلسله مراتبی گفتمان انقلاب اسلامی ایران در عربستان

در پخش سلسله مراتبی، پدیده‌ها و نوآوری‌ها در قالب سلسله‌مراتب گسترش می‌یابد. ایده‌ها از یک فرد مهم به فرد دیگر، یا از یک مرکز شهری مهم به مرکزی دیگر گسترش می‌یابد؛ بنابراین، نوآوری‌ها ابتدا در طبقات بالای اجتماع و سپس در طبقات پایین‌تر منتشر می‌شود. برخی این پدیده را انتشار ریزشی نیز گفته‌اند: یعنی فرآیندی که از مراکز بزرگ‌تر و مهم‌تر به مراکز کوچک‌تر سرازیر می‌شود (برزگر، ۱۳۸۲: ۴۴). در تأثیر انقلاب ایران بر عربستان نیز شاهد این نوع از پخش ایده‌ها هستیم که در اعتراضات، تشکل‌های سیاسی و رهبران نمود داشت.

• پخش سلسله مراتبی گفتمان انقلاب اسلامی ایران در اعتراضات مناطق شیعه‌نشین

مهم‌ترین نمود این خودآگاهی‌ها را در مبارزات سال ۱۹۷۹ می‌توان مشاهده نمود.

الف – وقایع سال ۱۹۷۹

تجلی پرشکوه این خشم برافروخته را می‌توان در محرم سال ۱۴۰۰ ق (نوامبر ۱۹۷۹ م) جستجو کرد. اریک رولو مفسر روزنامه معروف و پرتیراژ لوموند در این باره می‌نویسد: «شورشیان شیعه به دنبال پیروزی انقلاب اسلام ایران و در پی حرکت در مکه، دل و جرئت بیشتری پیدا کردند و روز ۲۷ نوامبر ۱۹۷۹، مراسم روز عاشورا را که در عربستان سعودی ممنوع است، برگزار کردند؛ و جمعیت که عکس‌های امام خمینی (ره) را در دست داشت، به‌سوی قطیف و احساء و دیگر آبادی‌ها ایالت شرقی حرکت کردند و در درگیری‌های به وجود آمده، با گارد ملی، ۳۶ تن از آنان کشته شدند. جمعیت، سه روز تمام در حال طغیان بود و علیه رژیم سلطنتی شعار دادند و در اعلامیه‌ها؛ از مردم برای سرنگونی رژیم سعودی دعوت کردند. پس از بازداشت شدن صدها نفر، سرانجام آرامش در منطقه برقرار شد؛ اما درخواست‌های شیعیان پذیرفته نگردید و دولت سعودی، صرفاً برای ظاهرسازی، دست به اقدام مزورانه زد تا اسلامی بودنش را ثابت کند؛ ازجمله آرایشگاه‌های زنانه را تعطیل کرد و گویندگان زن را از تلویزیون دولتی اخراج نمود و چند تن از مقامات دولتی منطقه شرقیه را عزل کرد. درحالی‌که شیعیان خواستار محرومیت‌زدایی از مناطق شرقیه و تقسیم عادلانه ثروت در این مناطق بودند که به خواسته آن‌ها وقعی ننهادند.

ب- وقایع سال ۱۹۸۰

برای مرتبه دیگر، در ۱۷ ژانویه ۱۹۸۰، هزاران نفر از شیعیان شهر قطیف در استان شرقی کشور، در یک راهپیمایی و تظاهرات شورش و ضد دولتی شرکت کردند، ارتش سعودی این شهر را محاصره نمودند و کلیه تظاهرات کنندگان را به شدت سرکوب کرد و از پای درآورد (متقی زاده، ۱۳۸۴: ۱۸۴).

این وقایع آرامش پادشاهی سعودی را برهم زد و بر اثر آن انزجارهایی که از مدت‌ها پیش وجود داشت، در اواخر سال به ناآرامی‌های شدید و گسترده شیعیان در ایالات شرقی تبدیل شد؛ دست‌کم بیست نفر در جریان سرکوب وحشیانه‌ی ناآرامی‌ها کشته و صدها تن بازداشت شدند؛ اما ضربیه ناشی از این حوادث، پادشاهی سعودی را به تجدیدنظر در اوضاع و احوال واداشت. عربستان سعودی در همان حال که به سرکوب هرگونه مخالفت شیعی ادامه می‌داد، برای نخستین بار تصمیم گرفت با احداث مدارس و جاده‌های بیشتر، وضعیت بد اقتصادی ایالت را بهبود بخشد. یکی از پسران پادشاه، شاهزاده محمد بن فهد، در ۱۹۸۴ به فرمانداری این منطقه به‌جای بن جیلویی که بسیار فاسد، مستبد و اهل تبعیض بود، منصوب شد. تبعیض‌ها تا حدی کمتر شده است و هرچند شمار نیروی کار شیعه شرکت آرامکو همواره رو به کاهش بوده است، شیعیان [همچنان] نیروی کار اصلی ایالت شرقی را تشکیل می‌دهند. بی‌تردید این حوادث ناشی از تأثیر انقلاب ایران است که امیدها و آرزوهای تازه‌ی شیعیان را در منطقه‌ی خلیج برانگیخت.

رایین رایت چگونگی تأثیر انقلاب اسلامی بر شیعیان عربستان را چنین گزارش می‌کند: «گهگاه اعلامیه‌های مخالف و نیز روزنامه‌ها مطالب انتقادی علیه رژیم سعودی منتشر می‌کردند. شعارهایی با مطالب موافق انقلاب اسلامی و مخالف آمریکا روی دیوارها نوشته می‌شد.» دیلیپ هیرو روزنامه‌نگار پاکستانی اولین بازتاب‌های انقلاب اسلامی در عربستان را در مناطق نفت و شیعه‌نشین چنین شرح می‌دهد:

«در ۲۹ نوامبر ۱۹۷۹ (آذر ۱۳۵۸) گروه عظیمی از شیعیان متشکل از ۴۰۰۰۰۰ نفر تحریم طولانی عزاداری عاشورا را شکستند و این برای مسئولان زنگ خطری بود خصوصاً از جانب آیت‌الله خمینی، مراسم عاشورا همراه با تظاهرات در هشت شهر منطقه نفتی برگزار شد. طی این وقایع بود که سازمان انقلاب اسلامی شیعیان شبه‌جزیره عربستان پدیدار گشت.» بنابراین انقلاب اسلامی در همان اولین سال پیروزی خود موجب سیاسی - تشکیلاتی شدن شیعیان

عربستان که اتفاقاً در مناطق نفت‌خیز آن کشور ساکن هستند گردید. این تأثیر به شیوه سلسله مراتبی از شهرهای مهم‌تر به دیگر شهرها سرایت کرد.

• پخش سلسله مراتبی گفتمان انقلاب اسلامی ایران به‌وسیله احزاب و تشکلهای سیاسی

قدم بزرگ که روحانیت شیعه در طول انقلاب برداشته و با تکیه بر قدرت مساجد، قوی‌ترین قدرت منطقه را شکست داده بود و مقاومت خستگی‌ناپذیر انقلابیون مسلمان ایرانی در برابر فشارهای خارجی و به‌ویژه مبارزه‌طلبی افتخارآمیز آن‌ها در مقابل آمریکا بدون غلتیدن در دامن شوروی، مردم عربستان را به این باور رساند که اسلام واقعی همان است که ایران می‌گوید، نه آن چیزی که رژیم وابسته به آل سعود ادعا می‌کند.

در عربستان سعودی فعالیت احزاب، دستجات و گروه‌های سیاسی ممنوع می‌باشد و هرگونه انتقادی از سازمان‌های دولتی و یا سیاسی حکومت و انتقاد از مسئولین نظام به‌طور کلی جرم تلقی می‌شود. بر اساس قانون امنیت ملی که در سال ۱۹۶۵ صادر شده است، مجازات‌های سنگین برای کسانی که باسیاست‌های رسمی حکومت مخالفت ورزند در نظر گرفته شده است. بر اساس برخی از موارد این قانون، هرگونه انتقادی از حکومت به شکل آشکار در کتب یا روزنامه‌ها یا به هر صورت دیگری که به اطلاع مردم برسد، جرم محسوب می‌شود. همچنین دخالت در امور سیاسی و یا گرایش به‌سوی سازمان‌ها و گروه‌های سیاسی و یا تشویق دیگران بر اعتراض به دولت، جرم و اخلال در امنیت ملی تلقی می‌شود؛ بنابراین ایجاد تشکلهای و گروه‌های سیاسی عموماً به‌طور مخفی و زیرزمینی و یا در تبعید سازمان‌یافته‌اند و از طریق همین سازمان‌ها بود که به طریق سلسله مراتبی افکار و اندیشه‌های انقلابی ملهم از انقلاب اسلامی ایران، رشد کرده و منتشر شد. انتشار از این طریق یکی از مناسب‌ترین شیوه‌های پخش و دارای بالاترین سرعت انتشار است، زیرا با پذیرش نوآوری از سوی فرد مهم، پدیده به‌سرعت به کل قاعده منتقل می‌شود. (برزگر، ۱۳۸۲: ۴۵).

این سازمان‌ها و جنبش‌ها را در عربستان از بعد اعتقادات و باورهای ایدئولوژیکی، بدین شرح می‌توان تقسیم‌بندی کرد:

- گروه‌ها و جنبش‌های سلفی (مانند اخوانی‌ها و نو سلفی‌ها)؛
- گروه‌ها و جنبش‌های شیعی؛
- گروه‌ها و جنبش‌های چپ‌گرا؛
- گروه‌ها و جنبش‌های روشنفکر و اصلاح‌طلب (غرب‌گرایان)؛

– گروه‌ها و جنبش‌های اصلاح‌طلب دین‌گرا (جناح روشنفکر مذهبی)؛

اتحاد مردم جزیره العرب: این گروه از نظامیان تشکیل یافته که با نام آزادگان جزیره العرب در سال ۱۹۵۳ فعالیت می‌کردند (محمدی، ۱۳۸۵: ۱۶۶). از میان احزاب و ارگان‌های انقلابی شیعی شناخته‌شده در عربستان، می‌توان به سازمان انقلاب اسلامی شبه جزیره عربستان، حزب آزادی بخش شبه جزیره که دفتر آن ابتدا در تهران آغاز به کار کرد (اخوان کاظمی، ۱۳۷۹: ۱۲۴) و حزب حجاز اشاره کرد که از میان آن‌ها، سازمان انقلاب اسلامی جزیره العرب، اهمیت بیشتری دارد؛ که در ادامه به معرفی آن می‌پردازیم؛

۱. سازمان انقلاب اسلامی شبه جزیره عربستان

در دهه ۱۹۶۰ سازمان انقلاب اسلامی (منظمة الثورة الاسلامیه) پدید آمد. این سازمان، ظاهراً بخشی از گروه شیعی گسترده‌تری مشهور به سازمان انقلابیون پیشگام است که در کل منطقه فعالیت می‌کند و با گروه‌های مشابه در بحرین و عراق مرتبط است. این سازمان تحت تأثیر عقاید آیت‌الله سید محمد شیرازی تأسیس شده و به جای حمایت از خشونت، خواستار «تعلیم و آگاهی دادن به توده‌ها» است. در سال ۱۹۷۵ شاخه‌ی سعودی [سازمان] علنی شد و خود را «سازمان انقلاب اسلامی در شبه جزیره عربستان» (منظمة الثورة الاسلامیه فی الجزيرة العربیه) نامید. محققى به نام میمون فندی، دوارن بین سال‌های ۱۹۷۵ تا ۱۹۸۵ را «مرحله‌ی ستیزه‌جویی» جنبش شیعی می‌نامد و مشخصات آن را چنین برمی‌شمارد: عنایت اندک به واقعیت‌های محیط سیاسی‌ای که گروه در آن فعالیت می‌کند؛ تأکید بر پیرایش اسلام از اعمال صوفیانه و نگرشی سازش‌ناپذیر درباره‌ی دولت سعودی که از نظر آنان غیرقانونی است و این نگرش دیدگاه‌های انقلاب اسلامی ایران را نیز منعکس می‌سازد (کولر، فرانسه، ۱۳۸۴: ۳۶۵)

باینکه این سازمان در ۱۹۷۵ میلادی تأسیس شد، ولی اعضایش به‌طور پراکنده فعالیت‌هایی داشته‌اند؛ لکن در این سال، تشکیلی به وجود آوردند و فعالیت‌های خود را در منطقه شیعه‌نشین شرقی متمرکز کردند. این سازمان از همان آغاز، هدف خود را نشر فرهنگ اسلامی و انقلابی بین مردم قرار داده است. سازمان انقلاب اسلامی، در حیطه عمل، فرهنگی – تبلیغی معتقد است باید با دو خطر عمده و جدی که فرهنگ اسلامی مردم شبه جزیره العرب را تهدید می‌کند رو به رو شد: الف) غرب‌زدگی که به وسیله‌ی نشر فرهنگ آمریکایی تحقق می‌پذیرد؛ ب) فرهنگ ارتجاع که توسط عمال مذهبی رژیم و تحت پوشش اسلام بر مردم اعمال می‌گردد. آن‌ها، بزرگ‌ترین مانع کنونی را، عدم

شناخت مردم از ماهیت رژیم و عدم آگاهی آن‌ها برای دستیابی و پایه‌ریزی یک انقلاب می‌داند؛ بنابراین، این سازمان فعالیت خود را در منطقه شرقی که شیعه‌نشین بوده و به برکت انقلاب اسلامی ایران، از آگاهی‌های درخور توجهی برخوردارند، متمرکز نمود و در حال حاضر، بیش از هشتاد درصد تحصیل‌کرده‌های این منطقه، عضو همین گروه هستند و در بین مردم، از پایگاه گسترده‌ای برخوردار می‌باشند. سازمان فوق‌الذکر، تمام مسلمانان را امت واحد می‌داند که باید برای رسیدن به هدف، از زیادت یک امام پیروی کنند و در زمان حیات رهبر عظیم افشان انقلاب اسلامی، کسی جز امام خمینی (ره) را لایق این مقام نمی‌دانستند. این سازمان، هدف خود را برانداختن خاندان سعودی، برچیدن بساط نظام سلطنت و استقرار جمهوری اسلامی در «شبه جزیره‌العرب» می‌داند؛ و آنان در کل، مواضع ایران را پذیرفته و از آن الگوبرداری می‌کنند (متقی زاده، ۱۳۸۴: ۱۸۷-۱۸۴).

۲. کمیته‌ی بین‌المللی دفاع از حقوق بشر در خلیج و شبه‌جزیره‌ی عربستان (ICDHR-GAP)

شماری از مخالفان برجسته شیعی که در لندن و در واشنگتن مشغول فعالیت‌اند و خود را "کمیته‌ی بین‌المللی دفاع از حقوق بشر در خلیج و شبه‌جزیره‌ی عربستان" (ICDHR-GAP) می‌نامند، اطلاعاتی ضد رژیم منتشر کردند. این سازمان با انتشار نشریاتی به زبان انگلیسی و عربی، همچون الجزیره العربیه، مشکلات مربوط به حقوق بشر در پادشاهی را افشا کرده نقدی همه‌جانبه از رژیم ارائه می‌داد. این مبارزه‌ی اطلاعاتی، به‌طور چشم‌گیری آرامش رژیم را برهم زد و بر اثر آن، تلاش طولانی رژیم را که درصدد بود اطلاعات مربوط به کشور را برای خود حفظ کند، در هم شکست. این جریان بی‌سابقه‌ی اطلاعات، تصویر موقر و صلح‌طلب پادشاهی را که در گذشته به‌خوبی حفظ‌شده بود، لکه‌دار کرد (فولر، فرانکه: ۱۳۸۴: صفحات ۳۶۸ - ۳۶۷).

● عملکرد رهبران جنبش‌های سیاسی عربستان و پخش سلسله‌مراتبی گفتمان

علما به‌عنوان مهم‌ترین عامل بسیج عمومی، انسجام، همبستگی و وابستگی شیعیان به گروه محسوب می‌شوند. آنان که نماینده مذهبی-اجتماعی شیعیان عربستان به شمار می‌روند، قبل از انقلاب ایران از نظر سیاسی منفعل بودند ولی نقش و عملکرد آنان در امور دینی قابل تأمل است. تأکید آن‌ها بر حفظ و تداوم مناسک و آئین‌های اجتماعی شیعیان علیرغم محدودیت‌های اعمال‌شده از سوی حکومت سعودی و علمای وهابی از آن جمله است. علمای شیعه با جلوگیری از بروز تنش‌های دینی از مضمحل شدن شیعیان جلوگیری نمودند و عمل‌گرایی شیعی معاصر محصول تلاش‌های علمای گذشته است (باقرانی، ۱۳۹۱: ۳۵۱).

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، روحانیون شیعه عربستان، در رهبری تلاش‌هایی که برای استیفای حقوق بشر شیعیان صورت می‌گیرند، نقش برجسته‌ای ایفا کرده‌اند. از میان شخصیت‌های برجسته سیاسی، می‌توان از دو برادر و دو روحانی برجسته، شیخ حسن الراضی و شیخ حسین الراضی، نام برد که در حوزه‌های مختلف تحت تأثیر ایران هستند. دیگر شخصیت برجسته روحانی شیعه در پادشاهی، شیخ حسن الصفار است. وی بر اصلاحات تأکید می‌ورزد. از دیگر رهبران اصلاح‌طلب شیعی، می‌توان از آیت‌الله شیرازی، عالم میانه‌رو مقیم ایران نام برد (فولر، فرانکه، ۱۳۸۴: ۳۷۷) با سخنرانی علمای شیعه از جمله «حسن الصفار» و «شیخ فوزی السیف» شاهد اوج‌گیری تظاهرات مردمی هستیم. فواد ابراهیم در این زمینه می‌نویسد؛ در خلال برگزاری مراسم عاشورا، حسینیه‌ها به مراکز تجمع شیعیان مبدل شد که در آن‌ها با سخنان پرشور شیخ حسن الصفار و سایر وعاظ وابسته به جنبش طلایه‌داران رسالت مانند شیخ فوزی السیف تظاهرات مردمی بر پا می‌شد (حسینی و برزگر، ۱۳۹۲: ۱۸۰). نقش رهبری و هدایت مراجع و عالمان شیعه، موجب انسجام و تداوم حرکت‌های اعتراضی بر علیه ظلم و ستم آل سعود بود و این هدایت تحت تأثیر آموزه‌های گفتمان انقلاب اسلامی ایران صورت گرفت. در واقع پخش این گفتمان به صورت سلسله مراتبی از رهبران و احزاب به بدنه جامعه شیعه انتقال یافت و اعتراض‌ها را در جهت شکل‌گیری گفتمان مقاومت سازمان‌دهی کرد.

– پخش جابجایی گفتمان انقلاب اسلامی ایران در عربستان

پخش جابجایی، زمانی رخ می‌دهد که افراد یا گروه‌های دارای یک ایده مخصوص، به طور فیزیکی از مکانی به مکان دیگر حرکت کنند و به این طریق، ابداعات و نوآوری‌ها در سرزمین جدید گسترش می‌یابند. مذاهب با اعزام مبلغان مذهبی با پخش جابجایی، اشاعه یافته‌اند. در دوره‌های گذشته الگوی پخش غالب، پخش جابجایی بوده است (برزگر، ۱۳۸۲: ۴۴). در رابطه با یکی دیگر از شیوه‌های تأثیرگذاری انقلاب اسلامی ایران بر عربستان، نقش این نوع پخش کاملاً مشهود است.

• مراسم حج

مراسم حج به عنوان راه‌حلی در تبلیغ اندیشه‌های انقلابی مؤثر افتاد. حج یکی از مهم‌ترین فروع دین اسلام است. مسلمانان با داشتن شرایطی، مکلف‌اند در دهه اول ماه ذی‌الحجه به مسجدالحرام در شهر مکه در عربستان سعودی رفته و مجموعه‌ای از اعمال نیایشی را به جا آورند.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، حجاج ایرانی علاوه بر مراسم مذهبی خاص آن روز، معمولاً راهپیمایی‌هایی برگزار می‌کردند و درعین‌حال اعلامیه‌هایی نیز پخش می‌کردند (زورق، ۱۳۶۱: ۵۲)؛ که بعضاً حجاج غیر ایرانی نیز در این مراسم شرکت می‌کردند (حسینی وبرزگر، ۱۳۹۲: ۱۷۹). باوجود کارشکنی‌های مختلف آل سعود در انجام این مراسم، نقش تبلیغی آن در جهت آگاهی دادن به مسلمانان بسیار مؤثر بوده است.

- دادن اجازه ورود به ایران، به اتباع شیعه عربستان به منظور تحصیل در حوزه‌های علمیه، بدون اینکه پاسپورت آن‌ها ممهور به مهر ورود به ایران شود (حسینی وبرزگر، ۱۳۹۲: ۱۷۹). در این مورد جابجایی مکانی این افراد از عربستان به ایران و آموزش در حوزه‌های علمیه و مجدداً انتقال به عربستان، یکی از کارآمدترین شیوه‌های پخش گفتمان انقلاب اسلامی ایران است که دارای سرعت انتقال بالایی نیز می‌باشد.
- مراسم سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی ایران و دعوت از مهمانان خارجی (حسینی وبرزگر، ۱۳۹۲: ۱۸۰) که در این روش نیز با جابجایی مکانی افراد مواجه هستیم. این جابجایی سرعت انتقال ایده و تفکر را بالا می‌برد.

پخش سرایتی یا واگردار گفتمان انقلاب اسلامی ایران

در این نوع پخش، گسترش عمومی ایده‌ها بدون در نظر گرفتن سلسله‌مراتب صورت می‌گیرد و به شدت تحت تأثیر فاصله قرار دارد. در نتیجه تأثیرپذیری از یک ایده و تفکر باید از مکان‌هایی که فاصله نزدیکی باهم دارند صورت پذیرد (برزگر، ۱۳۸۲: ۴۵). در رابطه با پخش گفتمان انقلاب اسلامی در عربستان، به دلیل مجاورت شاهد این نوع پخش از مناطق شیعه‌نشین به مناطق سنی نشین هستیم.

- نارضایتی سنی‌ها از اقدامات رژیم سعودی

بازتاب انقلاب اسلامی در عربستان به شیعیان محدود نشد، بلکه اهل سنت و وهابیون نیز در مقابل امواج اسلامی و انقلاب ایران جاذبه و دافعه‌های چشمگیر از خود نشان دادند. مهم‌ترین واقعه در این رابطه اشغال خانه خدا پس از مراسم حج سال ۱۳۶۰ می‌باشد. تعداد کثیری از بنیادگرایان مسلح در مسجدالحرام موضع گرفتند و سرانجام با مداخله کماندوهای خارجی و بر جای ماندن تعداد زیادی کشته و مجروح، حادثه پایان پذیرفت. وقوع این حادثه در توالی و تقارن انقلاب اسلامی

ایران می‌تواند این فرضیه را قابل طرح نماید که قرائت کهن و تاریخی از سنت وهابیت با چالش جدی روبرو شده بود و گروه‌هایی از این جماعت در تلاش بودند با افکار و رفتاری نوین، الگوی قابل قبول‌تری از مذهب و نظام خود مطرح نمایند (حشمت زاده، ۱۳۸۵: ۹۳ - ۹۵).

از میان مخالفان سنی رژیم سعودی، می‌توان از ملی‌گراهای حجازی نام برد. فرهنگ حجازی که شامل شهرهای مقدس مکه و مدینه می‌شود، بسی کهن‌تر و عمیق‌تر از فرهنگ‌های دیگر عربستان است. نارضایتی ملی‌گراهای حجازی از آن است که استقلال فرهنگی خود را از دست داده‌اند و فرهنگ و آیین وهابی بر آنان غلبه و سلطه یافته است؛ هرچند آنان می‌خواهند استقلال دینی و فرهنگی بیشتری داشته باشند و خواستار حکومتی هستند که صرفاً بر فرهنگ وهابی و استیلای آن‌ها مبتنی نباشد (فولر، فرانکه، ۱۳۸۴: ۳۷۹).

به‌طور کلی فارغ از گروه‌های شیعه و سنی که هرکدام دلایل خاص خود در اعتراض به رژیم سعودی را دارند، طبقه تحصیل‌کرده عربستان که اغلب طبقه متوسط جامعه به شمار می‌آید نیز به دلیل اینکه با فرهنگ غربی آشنایی دارد، تفاوت موجود میان نظام اجتماعی و سیاسی حاکم بر عربستان با سایر نظام‌های موجود دنیا را درک می‌کند و این آگاهی می‌تواند پایه‌های نظام فعلی حکومت را در این کشور سست نموده و در نهایت با ارتجاع حاکم بر جامعه به مبارزه برخیزند (کتاب ماه علوم اجتماعی، ۱۳۸۷: ۱۲-۱۰).

پس از جنگ خلیج در ۱۹۹۱ و با پیدایش نخستین جرقه‌های مقاومت جدی سازمان‌یافته‌ی مذهبی از سوی خود سنی‌های سعودی، خط‌مشی رژیم در خصوص شیعیان دستخوش تغییر و تحول عمده‌ی دیگری شد. استقرار سربازان ایالات متحده در این پادشاهی، کار بسیار بحث‌انگیزی بود که حتی موجب اختلاف علمای سنی شد. موضوع بحث این بود که آیا واقعاً برای دفاع از پادشاهی سعودی نیازی به سربازان غیرمسلمان است. -این امر بر اساس شرع اسلام، تنها تحت شرایط فقهی خاص مربوط به «ضرورت» مجاز است- از نظر سنیان مخالف، معیار قرآنی برای حضور نظامی غیرمسلمانان رعایت نشده بود و روحانیون افراطی‌تر رژیم را متهم می‌کردند که فتوای موردنیازش را از طریق شورای انعطاف‌پذیر و «دولتی» علمای اعلام تحمیل می‌کند (فولر، فرانکه، ۱۳۸۴: ۳۶۸). این نارضایتی‌ها در ادامه نارضایتی‌های شیعیان شکل گرفته و تحركات شیعیان موجب آگاهی تمام مردم عربستان شده و آن‌ها را نسبت به مسائل کشور حساس کرده که این امر خاندان آل سعود را با چالش مواجه ساخته است. این تأثیرگذاری به‌وسیله پخش سرایتی یا

واگیردار بوده است. در این نوع پخش، این بار مناطق شیعه‌نشین کانون پخش و تراوش و سایر قسمت‌های عربستان، مقصد پخش هستند که تحت تأثیر فاصله (نزدیکی) متأثر شده‌اند.

نتیجه‌گیری

همان‌طور که در مقاله شرح داده شد؛ اسلام سیاسی و شیعی ایران خیلی زود در عربستان تأثیر گذاشت و اتفاقاً این امر با مسئله نفت نیز کاملاً مرتبط و عجین بود: بعد از انقلاب ایران، شورشی در عربستان، ابتدا در میان شیعیان ایالات شرقی این کشور در منطقه میدان‌های نفتی آغاز شد و مردم با پخش اعلامیه‌هایی در مساجد به خانواده‌ی سلطنتی حمله کردند و وعاظ به مخالفت با سلسله خاندان حاکم پرداختند به‌طوری‌که برای اولین بار در این حکومت به اصطلاح اسلامی، موضع دولت به‌عنوان حامی اسلام شکسته شد. در این انقلاب‌ها همانند انقلاب اسلامی ایران، رهبران دینی در خط مقدم مبارزه قرار دارند، البته گاهی نیز روشنفکران و علما، پشت سر مردم و دنباله‌رو تحولات هستند. علاوه بر این، آرمان‌ها و نمادهایی وجود دارد که می‌توان گفت جریان‌های اسلامی در شکل‌گیری این جنبش مؤثر بوده‌اند و در تحولات بعدی آن نیز نقشی مهم خواهند داشت. برای نمونه، در عربستان زنان محجبه حضوری پررنگ در اعتراضات داشتند و نخستین پدیده‌ای که در حین تظاهرات رخ می‌دهد، فریاد شعارهای اسلامی، نشان دادن پرچم‌های پرمعنی و وحدت گروهی در سطح خیابان‌هاست (شیرودی، ۱۳۸۴: ۲۰۰-۱۹۰). با دقت در شعار انقلابیون این نکته جلب توجه می‌کند که آن‌ها مفهوم آزادی را در چارچوب مفهوم غنی لاله الا الله و نه در چارچوب لیبرالیسم می‌جویند (عباسی اشلقی، ۱۳۹۱: ۱۳۷).

با توجه به این وقایع باید گفت که عمده‌ترین تأثیر انقلاب اسلامی ایران در عربستان، تحول اندیشه شیعیان آن کشور، به تأسی از رهبری امام خمینی (ره) و ایجاد و گسترش جنبش‌های اسلامی شیعی در عربستان بود. نظریه ولایت فقیه امام، در کنار ارائه یک الگوی بدیل حکومتی، متضمن راه‌های وصول به آن نیز بود. کوششی که برای نخستین بار به شکل یک شبکه فکری منسجم در خدمت حل مشکل و چالش فکری و سپس عملی جامعه ایران درآمد. بدون تردید عملی کردن این دیدگاه امام آن را از شکل یک نظریه فقهی شخصی، به یک نظریه بالنده، پویا و پایدار تبدیل کرد (درخشه، ۱۳۸۶: ۲۹۷). این گفتمان، در مناطق شرقی و شیعه‌نشین عربستان که منطقه نفت‌خیز و مهم این کشور نیز می‌باشد، از قابلیت اعتبار لازم برخوردار بوده و هژمونیک شده

است. مراجع و روحانیان شیعه عربستان با تأسی از انقلاب اسلامی ایران و گفتمان انقلابی امام خمینی (ره) و نهضت عاشورایی امام حسین (ع) که در اقدامات شیعیان عربستان مشهود بود، توانستند دال‌های اندیشه شیعه را در یک زنجیره هم‌ارزی مناسب در کنار هم قرار داده و گفتمان مقاومت را تشکیل دهند. درواقع مهم‌ترین عامل پخش تأثیر انقلاب اسلامی عبارت است از: وجود مناطق شیعه‌نشین و محروم در مناطق شرقی عربستان که تبعیض و ظلم زیادی در حق آن‌ها روا شده و نیز تشکیل و تحرکات احزاب اسلامی در عربستان که تحت تأثیر انقلاب اسلامی ایران جان تازه‌ای گرفتند که از آن جمله می‌توان به سازمان انقلاب اسلامی در شبه‌جزیره عربستان، کمیته بین‌المللی دفاع از حقوق بشر در خلیج و شبه‌جزیره عربستان، حزب آزادی‌بخش شبه‌جزیره و حزب حجاز اشاره کرد. گفتمان حاکم بر این جریان‌ها، به دلیل ظلم و ستم و سرکوب شدید شیعیان توسط رژیم سعودی، گفتمان مقاومت بود. باوجود سرکوب شدید و حتی با اعمال سیاست زیرکانه‌ی تشویق و تنبیه رژیم سعودی که می‌خواست از رشد حرکت‌های معترضان جمعی شیعه خود جلوگیری کند، مناطق شیعه‌نشین به ایجاد تشکیلاتی در جهت رسیدن به خواسته‌های خود دست زدند. در ابتدا ایران به‌عنوان مبدأ پخش گفتمان انقلابی بود ولی در ادامه حرکت‌های اعتراضی به اقدامات آل سعود، مناطق شرقی خود تبدیل به مبدأ پخش این حرکت‌ها به کل عربستان بود که نمونه آن را در نارضایتی مناطق سنی این کشور مشاهده کردیم. ازآنجا که اصول اساسی این گفتمان در ظاهر امر، با اصول و ارزش‌های بنیادین جامعه عربستان که اکثریت آن سنی هستند، هم‌خوانی ندارد، اما همان‌طور که در بخش مربوط به سنی‌های عربستان شرح داده شد- به تأسی از مناطق شیعه‌نشین و به‌واسطه پخش سرایتی یا واگیردار، تأثیر خود را بر مناطق سنی نشین نیز گذاشته است. در این میان، رژیم وهابی عربستان، نه‌تنها به‌عنوان یک سپر در برابر انتقال پیام ایران به عربستان عمل می‌کرد، بلکه این نقش را در مورد کل کشورهای عربی نیز داشته است. ولی با آگاهی‌های بوجود آمده پس از انقلاب اسلامی ایران، پیام انقلاب اسلامی به انواع شیوه‌های پخش در کل کشورهای عرب منطقه و خصوصاً عربستان تأثیر گذاشته و موجب بیداری اسلامی در منطقه شده است. این بیداری به‌نوبه خود در ایجاد تحولات اخیر در منطقه (تحت عنوان بهار عربی) امری تعیین‌کننده و مؤثر بوده است.

بهار عربی، تأثیرات مهمی بر کشورهای منطقه و خصوصاً عربستان که همواره خواهان حفظ وضع موجود بود، گذاشت. عربستان، متقابلاً واکنش‌هایی را به این تحولات نشان داد که بر جایگاه

عربستان به‌عنوان بازیگری مهم و کلیدی تأثیرگذار بود. واکنش عربستان به این تحولات، مداخله نظامی در بحرین، مداخله در امور یمن، رویکرد تهاجمی نسبت به سوریه و به راه انداختن موج ایران هراسی در منطقه بود(کرمی، ۲۰۱۲: ۱۳۲).

کتابنامه

- احمدی، سید عباس (۱۳۸۹). «نقش مذهب در گسترش حوزه نفوذ (مطالعه موردی تشیع و ایران)»، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال ششم، شماره اول.
- اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۷۳). مروری بر روابط ایران و عربستان در دو دهه اخیر، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، مرکز چاپ و نشر.
- اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۷۹). «واگرایی‌ها و همگرایی‌ها در روابط ایران و عربستان»، فصلنامه مطالعات خاورمیانه، سال هفتم، شماره ۲، تابستان.
- اسپوزیتو، جان. ال (۱۳۸۶). انقلاب ایران و بازتاب جهانی آن، ترجمه محسن مدیر شانه چی، تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
- آقائی، سید داوود (۱۳۶۸). سیاست و حکومت در عربستان، تهران: نشر کتاب سیاسی.
- برزگر، ابراهیم (۱۳۸۲). «نظریه پخش و بازتاب انقلاب اسلامی»، مجله پژوهش حقوق و سیاست، شماره هشتم.
- بی‌نام (۱۳۸۷). «انقلاب اسلامی؛ بیداری مسلمانان جهان و جنبش‌های رهایی‌بخش»، مجله کتاب ماه علوم اجتماعی، دوره جدید، شماره ۱۱، بهمن.
- جمال‌زاده، ناصر (۱۳۹۱). «قدرت نرم انقلاب اسلامی ایران و نظریه صدور فرهنگی انقلاب (با تأکید بر بیداری اسلامی در منطقه)»، فصلنامه پژوهشنامه انقلاب اسلامی، سال اول، شماره ۴، پاییز.
- جمالی، جمال (۱۳۸۶). «هلال شیعی و هژمونی امریکا»، فصلنامه شیعه‌شناسی، سال پنجم، شماره ۲۰.
- جمعی از نویسندگان (۱۳۸۵). انقلابی متمایز: جستارهایی در انقلاب اسلامی ایران، قم: دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم.
- چهرآزاد، سعید (۱۳۹۹). «بررسی فرآیند سیاستگذاری حقوق بشری ایالات متحده آمریکا در خاورمیانه». فصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی، ۹(۲)، صص ۳۵-۵۰.
- حاضری، علی محمد (۱۳۸۰). انقلاب و اندیشه، تهران: پژوهشکده امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی.
- حسینی، سید محمدصادق و برزگر، ابراهیم (۱۳۹۲). «نظریه پخش و بازتاب انقلاب اسلامی ایران بر عربستان سعودی»، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، سال دهم، شماره ۳۳، تابستان.

- حشمت زاده، محمدباقر (۱۳۸۵). تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر کشورهای اسلامی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول.
- خدابخشی، لیلا؛ ازغندی، علیرضا و هرمیداس باوند، داوود (۱۳۹۸). «بررسی مقایسه‌ای راهبرد ایران و عربستان در بحران سوریه با تکیه بر نظریه نوواقع‌گرایی»، فصلنامه مطالعات دفاع مقدس، ۵(۳)، صص ۲۱-۴۷.
- خواجه سروی، غلامرضا و نوری، صدیقه (۱۳۹۱). «تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر ژئوپلیتیک شیعه»، مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه، ۱۶ و ۱۷ آبان.
- درخشه، جلال (۱۳۸۶). گفتمان سیاسی شیعه در ایران معاصر، تهران: دانشگاه امام صادق(ع).
- دشتی، فرزانه و باقری نیا، حدیث (۱۳۹۹). «بازخوانی مسئله امنیت فرهنگی در نظام سیاسی مردم‌سالاری دینی (با تأکید بر بینش، نگرش و کنش مقام معظم رهبری)»، فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۹(۳)، صص ۴۱-۶۲.
- رضی بهابادی، بی بی سادات؛ بهادری، آتنا و پورکاویان، زینب. (۱۳۹۹). «تحلیل مضمون آثار اقتدار ملی در بیانات آیت الله خامنه ای و مبانی قرآنی آن»، فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۹(۲)، صص ۲۴۷-۲۶۹.
- زورق، محمدحسن (۱۳۶۱). کعبه در زنجیر، تهران: سروش.
- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (۱۳۸۷). ژئوپلیتیک منطقه‌ی خلیج فارس، تهران، چاپ اول.
- شکوئی، حسین (۱۳۸۸). اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا (جلد اول)، تهران: انتشارات هامون.
- صادقی، سید شمس‌الدین؛ احمدیان، قدرت و زارع، سارا (۱۳۹۸). «راهبرد عربستان سعودی در بحرین و تأثیر آن بر جبهه مقاومت»، فصلنامه مطالعات دفاع مقدس، ۵(۴)، صص ۲۹-۴۵.
- صدیق، میرابراهیم؛ جمشیدی، محسن و پورعظیم، معصومه (۱۳۹۸). «نقش و جایگاه استراتژی دفاعی در راهبرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه راهبرد سیاسی، ۳(۱۱)، صص ۶۳-۹۸.
- طاهری، سیدمهدی (۱۳۸۸). بازتاب انقلاب اسلامی بر شیعیان لبنان، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- عباسی اشلقی، مجید (۱۳۹۱). بازتاب معناگرایانه انقلاب اسلامی ایران بر اسلام‌گرایی در خاورمیانه، فصلنامه راهبرد، شماره ۶۲، بهار.

عباسی، مجید؛ شیراوند، صارم و فتحی، محمد جواد (۱۳۹۸). «ژئوتروریسم و گفتمان ضد تروریسم ایالات متحده آمریکا در نظم هزاره جدید»، فصلنامه راهبرد سیاسی، ۳(۱۰)، صص ۱۵۷-۱۸۲. عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۷۶). انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

فولر، ای گراهام و فرانکه، رند رحیم (۱۳۸۴). شیعیان عرب مسلمانان فراموش شده، ترجمه تبریزی، خدیجه، قم: انتشارات شیعه شناسی.

قدسی، امیر (۱۳۹۱). «تحولات ژئوپلیتیک خاورمیانه و تقابل استراتژی‌ها»، فصلنامه بیداری اسلامی، سال اول، شماره ۱، بهار.

کرمی، کامران (۱۳۹۱). «بررسی تحلیل رویدادهای سیاسی، انتقادی و امنیتی عربستان سعودی در سال ۲۰۱۱»، مرکز بین‌المللی مطالعات صلح.

لینکلینتر، آندرو (۱۳۸۵). ماهیت و هدف نظریه روابط بین‌الملل، ترجمه لیلا سازگار، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.

محمدی، محمدیار (۲۰۱۰). «تأثیر موقعیت جغرافیایی شبه‌جزیره عربستان»، در گسترش و توسعه اسلام، مجموعه مقالات جغرافیدانان جهان اسلام، چهارمین کنگره بین‌المللی

ملکی عزین‌آبادی، روح‌اله؛ موسوی، سید محمدرضا و جلالی‌راد، محمدصادق (۱۳۹۸). «بررسی

رویکرد ایالات متحده آمریکا علیه سپاه پاسداران انقلاب اسلامی با تمرکز بر اقدام دونالد

ترامپ در قرار دادن نام سپاه پاسداران در فهرست گروه‌های تروریستی»، فصلنامه مطالعات

دفاع مقدس، ۵(۴)، صص ۱۲۹-۱۵۹.

نصری، قدیر (۱۳۸۶). «نقد و بررسی کتاب شیعیان عربستان»، نویسنده: فواد ابراهیم، فصلنامه

مطالعات راهبردی، سال دهم، شماره اول، شماره پیاپی ۳۵، بهار.

Lehr Wagner, Heather, Saudi Arabia, Chelse a House Publications, USA, 2008.

Benard, cneryl & Khalilzad, Izalmy, The government of god: Irans Islamic repabli, new York: cloumbia university, press, 1984.

Emirbayer, Mustafa and Jeff Goodwin, Symbols, Positions, Objects: Towards a New Theory of Revolutions and Collective Action, History and Theory, 1996.

Fox, Janathan, Aword survey of religion and the state, new York Cambridge university press, 2002.